

BAZI SÛFÎ MÜFESSİRLER BAĞLAMINDA ASR SÛRESİNİN TASAVVUFÎ YORUMU

Eyüp İnce*

Öz

Asr sûresi sade ve kısa olmakla birlikte Kur'ân-ı Kerim'deki diğer sûrelerin öğütlerini özetlemektedir. Allah, kâmil manadaki müminin vasıflarını bu surede zikretmektedir. Ayrıca imanın meyvesi olan ahlâkın, müminin karakterine hangi boyutta etki ettiğini bildirmektedir. Asr sûresi öncelikle zamana yeminle başlayıp tüm insanlığın hüsranda olduğunu haber vermektedir. Daha sonra iman edenleri bundan istisna tutmaktadır. İmandan sonra mümin bir kişide olması gerekenleri, salih amel, hakkı tavsiye etme, sabır ve sabrı başkalarına tavsiye etme gibi ahlâkî meziyetler olarak sıralamaktadır. Ahlâk, tasavvufun özünü oluşturduğu gibi birincil derecede önem verip ele aldığı konulardandır. Dolayısıyla bu makalede Asr sûresi, daha çok ahlâkî yorumların ön plana çıkarıldığı tasavvufî tefsirler ışığında incelenmiştir. Tasavvufî tefsirlerden özellikle Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Ebû'l-Leys es-Semerkindî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, Rûzbihân el-Baklî, İsmail Hakkı Bursevî, Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî ve İbn Acîbe'nin tefsirlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Asr sûresindeki ilahî mesajlar tasavvufî bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Yöntem olarak öncelikle Asr sûresi hakkında bilgi verilip daha sonra Asr sûresinin muhtevasında barındırdığı asr, insanlığın hüsranda olması ve hüsranlıktan kurtuluş vesileleri olan iman, hakkı tavsiye etmek, sabır ve sabrı tavsiye etmek konuları yukarıda zikredilen tasavvufî tefsirler bağlamında ele alınmıştır. Çalışma neticesinde ise Asr sûresinde, Kur'ân-ı Kerim'in evrensel hakikatine ve tüm insanlığın ihtiyaç duyduğu ahlâk prensiplerine vurgu yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Allah'ın insanoğluna vermiş olduğu en büyük nimetin zaman olduğu ve bu zaman içerisindeki tercihler neticesinde hüsrana (cehennem) uğranıldığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda hüsrana uğramayıp cennet ehlinden olmanın en önemli şartı olarak iman, salih amel ve sabır üçlüsünün zikredildiği, aynı zamanda bu üç hakikatin tebliğ edilmesi gerektiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Asr Sûresi, Tasavvufî Yorum, İman, Salih Amel, Sabır.

THE SÛFÎ INTERPRETATIONS OF SURAH AL-ASR BASED ON SOME SÛFÎ INTERPRETERS

Abstract

Despite being plain and short, Surah al-Asr summarizes the advice given by other surahs in the Qur'ân. Allah reveals the qualities of the perfect believer in this surah. Allah also mentions to what extent morality, an outcome of faith, affects believers' character. Surah al-Asr begins with a vow to the time and informs that all humanity is in sheer loss, but later it excludes believers from this. Finally, this surah lists the moral virtues that a person should possess, along with faith, such as good deeds, advising the truth, patience and recommending patience to others. Morality forms the essence of Sûfism and is one of the issues of priority

* Dr., İmam Hatip, Diyanet İşleri Başkanlığı, Eskişehir.

e-mail: eyup.ince43@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6194-2980>

Atıf/Citation: İnce, Eyüp. "Bazı Sûfî Müfessirler Bağlamında Asr Sûresinin Tasavvufî Yorumu". *BAiD* 16 (Aralık 2022), 37-56.

for it. Therefore, in this article, the Surah al-Asr was analysed in the light of Sûfî commentaries in which moral interpretations are highlighted. The Sûfî commentaries used in the study included those by Sahl b. 'Abdallâh al-Tustarî, Abû al-Layth al-Samarqandî, Muhammad b. Hussain al-Sulamî, Abd al-Karîm ibn Hawazin al-Qushayrî, Ruzbihan al-Baqli, Isma'il Haqqî Bursawî, Shahabuddin Mahmud al-Âlûs and Ibn 'Ajîba. In addition, the divine messages in Surah al-Asr were evaluated from a Sûfî point of view. As the method of the study, some background information about Surah al-Asr was first provided, and then the notion of 'Asr', the frustration of humanity, and faith, advising the truth, patience, along with recommending patience, as the means for salvation from being in loss, were discussed based on the aforementioned Sûfî interpretations. The study revealed that the universal truth of the Qur'ân and the moral principles that all humanity needs are emphasized in Surah al-Asr. Furthermore, it was understood that the greatest blessing that Allah gave human beings is time, and that humans are in loss because of the choices they made during this time. Therefore, it was observed that the qualities of faith, good deeds and patience are mentioned as the most important requirements for not being in loss and for being one the people of Paradise. It was also found that these three facts should be conveyed to others.

Keywords: Sûfism, Surah al-Asr, Sûfî Interpretations, Faith, Good Deeds, Patience.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara Allah'ın dinini aktarmak için gönderilmiş ilahî kaynaklı bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'in içerisinde barındırdığı bilgiler sınırlı bir kitleyi veya beldeyi muhatap almamaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm, dünya üzerindeki bütün insanların yükümlü olduğu ilahî mesajları içermektedir. Bu yönüyle evrensel bir nitelik taşımaktadır. Allah'ın insanlığa yüklediği sorumlulukların başında O'na iman etmek gelmektedir. Allah'a iman etmek, Allah'ın mevcudiyetini ve getirmiş olduğu ilkeleri kabul edip kalben de bunları tasdik etmektir. İman gaybî bir mesele olduğu için dilin ikrar ettiğini kalp tasdik etmesi gerekir, aksi takdirde imanın kemale ermez. Allah'a iman edip gönderdiği ilkeleri tasdik eden kişiye mümin vasfı verilir. Allah bu safhada mümin kimseyi özel muhatap alarak onu belli başlı ibadetlerden sorumlu tutmaktadır. İbadet, Allah'a iman gerektirdiği bir sorumluluktur. Namaz, oruç, zekât, hac ve kurban Allah'ın mümin kullarına emrettiği ibadetlerin başında gelmektedir.

İman, ibadeti zorunlu kıldığı gibi ibadet de ahlâkı gerektirmektedir. İman ve ibadetin en güzel yansıması güzel ahlâktır. Nitekim iman-ibadet-ahlâk üçlüsü Kur'ân'ın temel konusunu oluşturmaktadır. Kur'ân'da 114 sûre bulunmaktadır ve bu sûrelerin her biri doğrudan veya dolaylı olarak iman-ibadet-ahlâk konusunu anlatmaktadır. Bu sûrelerden biri de Asr sûresidir. Asr sûresi, Allah'a iman ile beraber salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etme gibi ahlâkî unsurları ele almaktadır. Özeldir müminlerin genelde insanlığın çokça ihtiyaç duyduğu ahlâkî ilkeleri kısa, öz ve etkili ifadelerle anlatmaktadır.

Asr sûresindeki temel amaç, iman ölçütleri doğrultusunda ahlâklı bir toplum oluşturabilmektir. Ahlâk, Kur'ân-ı Kerîm'in temel gayelerinden birini oluşturduğu gibi tasavvuf ilminin de en önemli konusudur. Ahlâk, islâmî ilimlerin genelinde önemli bir kavram olmakla beraber tasavvuf ilminde farklı bir değer taşımaktadır. Ahlâka verilen öneme binaen tasavvufla ahlâk bağdaştırılarak "Tasavvuf ahlâktır."¹ tanımı yapılmıştır. Mutasavvıflar genellikle Kur'ân'dan aldıkları ilhamlarla ahlâkî ilkeleri kendilerine düstur edinmişlerdir. Ayrıca ahlâkî kavramları (tevbe, takvâ, sabır, şükür, tevekkül, hayâ, rıza, ihlas vb.) tasavvufî eğitim sürecine uygun bir şekilde tertip ederek insanın ahlâkî dönüşümünün temel aşamaları olarak kabul etmişlerdir. Sûfilerin bu düşüncesi, tasavvufu özellikle ahlâk alanını inceleyen bir ilim haline getirmiştir. Bu hususlara binaen evrensel ahlâk ilkelerini içeren Asr sûresinin, tasavvufî açıdan ele alınması ayrı bir önem ifade etmektedir.

Tasavvufî tefsir, zâhirle beraber bâtınî manaya yer veren tefsir türüdür.² Tasavvufî tefsir düşüncesinin en temel dayanağı âyetleri zâhirî mana ile sınırlandırmanın uygun olmayacağı anlayışıdır. Bu düşünceye göre Allah'ın isim ve sıfatları belirli bir anlam kalıbının içine sokulup daraltılamaz. Zira âyetler Allah'ın "Kelâm" sıfatının ve "Mütakellim" isminin tezahürü olarak inmiştir. Dolayısıyla âyetlerin içerdiği manalara sınır tayin edilemez.³ Özellikle sûfî müfessir Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896), insana ilâhî kitabı idrak etme hususunda Kur'ân'ın her bir harfi için bir anlam verilmiş olsa, bir ayete verilen anlamın nihayetine ulaşamayacağını ifade etmektedir.⁴ Nitekim Asr sûresine getirilen tasavvufî yorumlarda da bu düşüncenin yansımaları görmek mümkündür.

1. Asr Sûresinin Mahiyeti

İsmi ilk ayetinden alan Asr sûresi üç âyet olmakla beraber Kur'ân'daki ilahî mesajların özü olarak kabul edilmektedir. Şâfiî mezhebinin imamı Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) Asr sûresi hakkında "Şayet Kur'ân'da başka bir

¹ Ebû'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Alî Cüllâbî Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1980), 1/237.

² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/13; Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Ekolleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 21.

³ Yunus Emre Gördük, "İşarî Tefsirin Mahiyeti, Meşruyeti ve Batını Yorumdan Farkı", *Marifet Dergisi* 11/2 (Bahar-2011), 15.

⁴ Ebû Nasr Serrâç, *el-Lümâ*, thk. Kâmil Mustafa Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007) 105.

sûre olmasaydı Asr sûresi insanlara yeterdi. Zira Asr sûresi bütün ilimleri kapsamaktadır.” dediği nakledilmektedir.⁵ İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), “Asr sûresi, insanın dünya ve ahiret saadetini izah etme bakımından Kur’ân ilimlerinin tamamına şamildir.” diyenlerin sözlerini, Muhammed b. İdris eş Şâfiî’nin bu sözü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini bildirmektedir.⁶ Nitekim İbn Acîbe’nin (ö. 1224/1809) nazarında Kur’ân’ı Kerîm’in bütün ilimlerini Asr sûresinde “iman, salih amel, iyiliği emir, kötülüklerden sakındırma” şeklinde sıralanan dört konu etrafında cem etmek mümkündür.⁷

Asr sûresi tercih edilen görüşe göre Mekkî sûrelerdendir.⁸ Kanaatimizce de bu görüş daha isabetlidir. Zira Mekke döneminde inen sûre ve âyetlerde genel olarak imanî mevzulardan, Allah’a ortak koşanların tutarsızlıklarından, insanî ve ahlâkî prensiplerden bahsedilmektedir.⁹ Nitekim Asr sûresinde konu olarak bilhassa imanî, ahlâkî ve insanî değerler anlatılmaktadır.

Asr sûresinin faziletine dâir sahabeden iki kişi karşılaştığında biri diğerine Asr sûresini okumadan ayrılmadığı rivayet edilmektedir.¹⁰ Asr sûresini okuyan kimsenin de sabredenlerden olacağı, kıyamet günü hak ehlienden kabul edileceği aktarılmaktadır.¹¹ Başka bir rivayette Allah’ın mağfiretine nail olacağı, hakkı ve sabrı tavsiye edenlerden kabul edileceği nakledilmektedir.¹²

Birçok müfessire göre Kur’ân’da sûreler arasında anlam münasebeti bulunmaktadır. Sûrelerin sıralanışı gelişi güzel bir olay değildir. Örneğin söz konusu Asr sûresinde, “*İnsan gerçekten ziyandadır.*” âyetiyle Asr sûresinden

⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Azim Yayınevi, 2010), 9/420.

⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân Kur’ân Meali ve Tefsiri*, çev. Ömer Çelik vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), 10/169.

⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru’l Medid fî Tefsiri’l Kur’ani’l Mecîd-Kur’ân-ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*, çev. Dilâver Selvi (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2011), 11/133.

⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/227.

⁹ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir Suyûtî, *el-Itkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Dîb Buğâ (Beyrut, Dâr İbn Kesîr, 1987), 1/33, 56-76.

¹⁰ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat* (Riyad, Dâr-u Kelmetü’t-Tayyibe, 1985), 6/57-58; Şehâbeddin Mahmud Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fî tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 30/227.

¹¹ Ebü’l-Hasen Ali ibn Ahmed ibn Muhammed en-Nîsâbü’rî Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 4/551.

¹² Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 6/1405.

önce gelen Tekâsür ve Kâri'a sûreleri arasında bir anlam ilişkisi kurulmaktadır. Aynı şekilde Asr sûresinden sonra gelen Hümeze ve Fil sûreleri mana olarak bu ayetle iribatlandırılmaktadır. Zira zikredilen bu sûrelerin her birinde Allah'ın insanoğluna vermiş olduğu ömrün yanlış kullanılması durumunda hangi kötü sonuçlarla karşılaşılacağı gözler önüne serilmektedir.¹³ Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) göre ise Allah, Asr sûresinde istisna edilenler dışında insanların hüsranda olduğunu bildirip Hümeze sûresinde de hüsrana uğrayanların hallerini izah etmiştir.¹⁴

Allah, Asr sûresinin birinci âyetinde asra yemin etmekte, ikinci âyetinde de insanların hüsranda olduğunu bildirmektedir. Üçüncü âyetinde ise iman edenleri, salih amel işleyenleri, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenleri bundan müstesna tutmaktadır.¹⁵ Başka bir ifadeyle Asr sûresinde, insanın hüsrandan kurtulması için sahip olması gereken değerler takdim edilmektedir. Bu değerlere sahip olmayanlar dünya ve ahirette zarardan kurtulamayacaklardır. Hüsranda olmanın en önemli nedenlerinden biri olan zaman israfına dikkat çekmek için asra yemin edilerek israf edenlerin hüsrandan kurtulamayacağı ifade edilmektedir.¹⁶ Özellikle ikinci ve üçüncü âyetlerde ifade edilen hakkı bilme (iman), onunla amel etme, başkalarına tebliğ etme ve bu yolda ilerlerken sabretme ilkeleri insanın manevî olgunluğa erişmesinin şartları olarak da görülebilir.¹⁷

2. Asır ve İfade Ettiği Manalar

Asr lügatte isim olarak “dehr, gece gündüz, ikinci vakti, tan yerinin ağarmasından güneş doğuncaya kadar olan zaman, zeval vakti ile akşam veya yatsı vakti arası” manalarına gelmektedir.¹⁸ Mutasavvıf Tüsterî, ayette geçen **العصر** ifadesinin başında esasında muzafın düştüğünü **ورب الدهر** yani “Zamanın Rabbi” manasına geldiğini aktarmaktadır. Diğer bir deyişle “asr” dan maksat

¹³ Faiz Kalın, “Asr Sûresi Bağlamında Kur’ân’ın Evrenselliği”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Haziran 2018), 12.

¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/229.

¹⁵ Muhammed Mamhmd Hicazi, *Furkan Tefsiri* (İstanbul: İlim Yayınları, ts.), 6/599.

¹⁶ Ebü'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayanî (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 7/223.

¹⁷ Muhammed b. Muhammed Cemâluddîn Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsimî)*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1958), 17/6250.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed Şâzelî (Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.), 4/2968-2969.

“dehr” olduğunu onun da zaman manasına geldiğini ifade etmektedir.¹⁹ Mutasavvıf Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Rûzbihân Baklî (ö. 606/1209) de Tüsterî'nin bu düşüncesine benzer olarak “asr” kavramını yorumlamaktadır. Onlara göre “asr”, “dehr” yani zamandır. Allah, ayette kudretini izhar eden zamana yemin etmektedir.²⁰

Kuşeyrî'nin belirttiğine göre bir şeye ya faziletinden ya da faydasından dolayı yemin edilmektedir. Buna binaen Allah, Asr sûresinde zamanın kıymetini belirtmek için asra yemin etmektedir.²¹ İbn Acîbe, Allah'ın asra yemin etmesi hususunda farklı rivayetler aktarmaktadır. Bunlardan ilki, asırdan maksat ikinci namazdır, Allah ikinci namazının büyük faziletinden dolayı yemin etmiştir. Zira ayette bu namaz özel olarak ifade edilip muhafaza edilmesi istenmiştir.²² Diğer bir görüşe göre, ayette yemin edilen asır, Hz. Muhammed ve ashabının yaşadığı Asr-ı saadettir. Çünkü bu asır, bütün zamanlardan daha faziletli ve üstündür. Ayette üzerine yemin edilen asrın, bütün asırlar ve zaman dilimleri olduğu da ifade edilmiştir. Nitekim zaman, iyi veya kötü hadislerin tamamını içinde barındırmaktadır. İbn Acîbe, bu rivayetlerin dışında asır kavramını, Allah'ı aşk ile zikredenlerin yaşadığı zaman olarak yorumlamaktadır. Fakat bu konuda belirli bir kişinin veya zümrenin ismini vermemektedir.²³

Âlûsî'ye göre asr, ikinci namazdır. İkinci namazına yemin edilmesinin hikmeti Peygamber Efendimizin “*Kim ikinci namazını kaçırırsa, ailesi ve malı eksilmiş demektir!*”²⁴ buyurarak özellikle ikinci namazının önemine vurgu yapmasıdır. Veyahut insanların gündüzün sonuna doğru ticaret ve kazançlarının derdine düşmeleri ve geçimleriyle meşgul olmaları sebebiyle ikinci namazının edasındaki sorumluluk ağırlaşmaktadır. Dolayısıyla edasının zorluğu faziletini de artırmaktadır. Buna binaen ikinci namazına yemin edilerek onun önemine ve faziletine dikkat çekilmektedir. Âlûsî, bunların dışında “asr” kavramına zaman manasını vererek her türlü olumlu veya olumsuz olayın zaman dilimi

¹⁹ Sehl b. Abdullah Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Muhammed Bâsil Uyun el-Sûd (Beirut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2007), 204.

²⁰ Rûzbihân Baklî, *Arâisü'l-beyan fi hakâiki'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 3/525; Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Seyyid Abdülganî Zâyid (Mısır: Dâru'l-Ğad Cedîd 2013), 3/764.

²¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/764.

²² el-Bakara 2/238.

²³ İbn Acîbe, *Bahru'l-medid*, 11/134.

²⁴ Buhârî, “Mevâkîf”, 14; Müslim, “Mesâcid”, 200-201.

içerisinde gerçekleşmesi nedeniyle asra yemin edildiğini aktarmaktadır.²⁵ Nitekim zamanın içerisinde meydana gelen olayların müspet veya menfi olmasında insanın cüz-i iradesi etkili olmaktadır. Dolayısıyla insan, kısıtlı olan bu ömür sermayesini müspet yönde kullanarak üzerine yemin edilen zamanı iyi değerlendirebilir.

Bursevî, Âlûsî'ye benzer olarak asırdan maksat ikinci namazı olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre ikinci namazın edasında meşakkat söz konusudur. İkinci vakti gün sonuna denk geldiği için insanların üzerinde yorgunluk ve rehavet oluşmaktadır. Buna bağlı olarak müminlerin ikinci namazını eda etme noktasında ihmaller meydana gelmektedir. Bu nedenle Allah, ikinci namazına dikkat çekmektedir.²⁶

3. Hüsrân ve İnsanlığın Hüsranda Olmasının Nedenleri

Hüsrân, hasr kökünün mastarı olup sözlükte "sermayeyi kaybedip zarar etmek, ziyanda olmak, malın eksilmesi" gibi manaları ifade etmektedir.²⁷ Terim olarak ise dünya ve ahirette maddî ve manevî açıdan zarar etmek manasına gelmektedir.²⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de hüsrân kavramı felah kavramının zıttı olarak kullanılmaktadır. İslâm'ın ve tasavvuf ilminin felah düşüncesi sadece dünyayı değil ahireti de kapsamaktadır. Aynı şekilde hüsrân kavramı sadece dünyevî zararı değil ahiretteki zararı da içermektedir. Ayrıca Kur'ân'a ve tasavvuf ilmine göre hakiki felah ahiret felahıdır, hakiki hüsrân da ahiretteki zarardır.²⁹ Nitekim "Şüphesiz insan hüsrandır."³⁰ âyetindeki hüsrânlık daha çok ahiretteki zararı ifade etmektedir.

Semerkandî (ö. 373/983), dünya hayatına karşılık ahiret hayatını satmayı hüsrânlık olarak yorumlamaktadır.³¹ Sülemî (ö. 412/1021), insanlığın hüsranda olmasının sebebini, Allah'ın hukukuna riayet etmemeye ve Allah'tan

²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/227-228.

²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/168.

²⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, thk. Mansur Fehmi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1945), "hsr", 231-232.

²⁸ Mustafa Sinanoğlu, "Hüsrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/35.

²⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 77/225-226.

³⁰ Asr 103/2.

³¹ Ebü'l-Leys Semarkandî, *Bahrü'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993), 3/508.

korkmadan nefsin isteklerine tabi olmaya bağlamaktadır.³² Kuşeyrî, insanların işlemiş oldukları günahları sebebiyle hüsranda olduklarını bildirmektedir.³³ İbn Acîbe, insanların kazanç ve çalışmaları nedeniyle ömürlerini nefsanî haz ve arzularının peşlerinden koşmakla geçirdiklerinden dolayı hüsranda olduklarını ifade etmektedir.³⁴

Bursevî'ye göre ayette geçen "husr" kelimesi eksilme ve sermayenin tükenmesi anlamına gelmektedir. Kelimenin belirsiz oluşu yani insanlığın hüsranda olmasıyla alakalı herhangi bir sebebin belirtilmemesi esasında konunun önemine dikkat çekmek içindir. Dolayısıyla hüsranda, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği ölçüde büyük bir zararı ifade etmektedir. Bununla birlikte hüsranda olmanın en önemli sebeplerinden biri de Allah'ın verdiği ömür sermayesini nefsanî arzular peşinde koşarak zayi etmektir.³⁵ Alûsî ise Bursevî'nin bu düşüncesine benzer olarak hüsranda, insanların ömür sermayelerini ahirette kendilerine fayda vermeyecek istekler doğrultusunda zayi etmelerine bağlamaktadır.³⁶

4. İnsanlığın Hüsrandan Kurtuluş Vesileleri

Allah, Asr sûresinde insanoğlunun hüsranda olduğunu ifade ettikten sonra, dört vasfı taşıyan kimseleri bundan istisna tutmaktadır. Bu vasıflar ise Allah'a iman, salih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye etmektir. Hüsrandan kurtulmanın ilk yolu ise Allah'a imandır.

4.1. Allah'a İman

Mutasavvıflar Allah'a imanı; ikrar, amel ve niyetten ibaret olarak görmektedir. Diğer ifadeyle Hz. Peygamberin Allah'tan alıp bizlere haber verdiği hususları dil ile söyleyip, kalp ile tasdik edip, organlarla da amel edilmesi olarak tanımlamaktadır.³⁷ Bazı mutasavvıflara göre imanın temeli kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir. Fer-î ise farzları eksiksiz bir şekilde yerine getirmektir. Ayrıca

³² Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmran (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 2/419.

³³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/764.

³⁴ İbn Acîbe, *Bahru'l-medid*, 11/134.

³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/168-169.

³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/228.

³⁷ Muhammed b. Ebû İshâk el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Taarruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 131.

imanın zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bâtinî yönü kalp, zâhirî yönü ise kalbin dışındaki her şeydir.³⁸

Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre iman, Allah'ı tasdik etmektir. Tasdikın özel bir yeri bulunmaktadır, o da kalptir. Kalp ile tasdik aynı zamanda inkâr ve itirazı reddederek Allah'a teslim olmaktır.³⁹ Tasavvufta Allah'a iman, balık ve deniz metaforuyla açıklanmaktadır. İnsan suyun altında birkaç dakika kalabilirken, balık deniz altında nefes alma sorunu yaşamadan bir ömür boyu yaşam sürmektedir. Sudan çıktığı an yaşamını kaybetmektedir. Allah'a iman eden insanın Allah'la olan yaşam bağı da hayatı suya bağlı olan balıkla denizin münasebetine benzetilmektedir. Şayet insan tıpkı balık gibi hayatın herhangi bir aşamasında Allah'la olan irtibatını keserse, balığın suyla ilişkisini kopardığı gibi yaşamına sona vermektedir.⁴⁰

Allah, Asr sûresinin ikinci ayetinde insanlar için yaşam kaynağı olan imanı, dünya ve ahirette hüsrana uğramamamın birinci şartı olarak ifade etmektedir. Mutasavvıflar özellikle ayetin bu kısmını farklı değerlendirmelerde bulunarak yorumlamışlardır. Örneğin İbn Acîbe'ye göre ayette geçen iman sahipleri, Allah'a inanmaları sebebiyle diğer insanlardan farklı olarak zarar içinde değildir. Zira onlar fâni ve basit olan dünyayı bırakarak ahireti satın almışlardır. Ayrıca ebedi olan değerli şeyleri tercih ederek hiç zarar etmeyecekleri ticaret yapmışlardır.⁴¹ Âlûsî de İbn Acîbe'nin bu yorumuna benzer olarak iman eden kimselerin fânî olanı satıp bâkî olanı satın almaları sebebiyle çok karlı bir ticaret yaptıklarını ve asla zararda olmayacaklarını ifade etmektedir.⁴² Sülemî, iman edenleri, Allah'ın hak ve hukukuna riayet edenler olarak yorumlamaktadır.⁴³ Kuşeyrî, iman edenlerden kasıt Allah'a ve Resûl'üne (Hz. Muhammed) bağlılığıyla müminlere örnek olan Hz. Ebu Bekir olduğunu aktarmaktadır.⁴⁴ Semarkandî, müminlerin Allah'a olan imanlarının karşılığı olarak ahirette hüsranda olmayacaklarını ifade etmektedir. Hüsranın ise

³⁸ Kelâbâzî, *Taarruf*, 132.

³⁹ Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1998), 1/300.

⁴⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*. çev. Şefik Can (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2016), 6/2670-2680.

⁴¹ İbn Acîbe, *Bahru'l-medid*, 11/134-135.

⁴² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/228.

⁴³ Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, 2/419.

⁴⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/764.

kâfirler ve Allah'a itaat etmeyen kullar için geçerli olduğunu aktarmaktadır.⁴⁵ Bursevî ise iman sahiplerini kendi içinde ayırarak yakînî iman sahiplerinin hüsrân içinde olmayacağını bildirmektedir.⁴⁶ Yakînî iman, kişinin Allah'a asla şüpheye yer olmayacak şekilde inanması ve tüm benliğiyle yönelmesidir.⁴⁷

4.2. Salih Amel

Salih amel; dinin, akl-ı selimin ve insanın doğasının gereği iyi ve güzel gördüğü hal ve hareketlerdir. Allah'a iman edip salih amelde bulunan kimselerin imanları, söylemden ibaret olmayıp akıllarına ve kalplerine etki ederek hayırlı ameller işlemelerine vesile olmaktadır.⁴⁸ Nitekim Gazzâlî'ye göre kişi Allah'a iman ettikten sonra salih amellerde bulunmazsa hakiki manada kurtulma ümidi içerisine girmemesi gerekir.⁴⁹ Ayrıca Gazzâlî'nin nazarında salih amel, aklın etki ve hükmü altında yerine getirilen Allah'ın hoşnut olacağı güzel davranışlardır.⁵⁰

Salih ameller, zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bâtınî olarak yapılan amellerde ihlaslı olamayan kimse, zâhirî amellerinde ihlaslı olması uzak bir ihtimaldir. Başka bir ifadeyle gözle görülebilen amellerde ihlaslı olan kimsenin, gözle görülemeyen amellerde ihlaslı olması daha kolaydır. Yapılan amellerin az veya çok olması bu gerçeği değiştirmez.⁵¹ Bu bağlamda ihlasla yapılan salih ameller kalbi saflaştırmakta ve nefsi kötülüklerden arındırmaktadır.⁵²

Salih amel, tüm inananları kapsayan bir kavramdır. Mutasavvıflar da bu çerçeveye dâhil olmakla beraber kendi prensipleri doğrultusunda salih ameli daha ince ve hassas boyutlarda yorumlamışlardır. Örneğin Marûf Kerhî'ye (ö. 200/815) Allah'a itaat edenlerin buna nasıl muvaffak oldukları sorulunca "Kalplerinden dünyayı çıkarıp salih amelde bulunarak. Şayet onların kalbinde dünyadan bir şey bulursa secdeleri dahi sahih olmazdı." demiştir. Genel olarak

⁴⁵ Semarkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 3/508.

⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/169.

⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 1/304.

⁴⁸ Musa Bilgiz, "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2003), 137-138.

⁴⁹ Gazzâlî, *İman Kitabı*, çev. Ayhan Ak (İstanbul: İlke Yayınları, 2014), 68.

⁵⁰ Gazzâlî, *Mizanü'l-amel*, çev. Remzi Barışık. (Ankara: Kılıçaslan Yayınları, 1970), 38.

⁵¹ Zafer Enginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 110.

⁵² Kemâlüddîn Abdürrezzâk Kâşânî, *İstîlâhâtü's-süfîyye*. thk. Asım İbrahim Keyyâlî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 26.

Müminlerin ölçülü olmak kaydıyla dünyevî istek ve arzulara sahip olabilirler ve bu durum ibadetlerine zarar vermez. Fakat mutasavvıfların dinî yaşamdaki hassas ölçüleri, kalpten dünyevî her şeyi arındırmak gerektirir ki aksi halde mutasavvıflar için ameller salih olmadan öte ziyan olmaktadır.⁵³

Mutasavvıf Ebü'l-Hasan el-Harakânî'ye (ö. 425/1033) göre Allah'a iman edip salih amelde bulunan ve güzel ahlâk sahibi olup insanlarla hoş geçinen kimse, normal hayatında Hz. Peygamber ile beraber sayılmaktadır. Salih ameli bırakıp insanlara rahatsızlık veren davranışlar sergileyen kimsenin de Allah ibadetini dâhi kabul etmemektedir.⁵⁴

Tüsterî, salih amel işleyenleri Allah'ın insanlar üzerine farz kıldığı ibadetleri yerine getiren kimseler olarak yorumlamaktadır.⁵⁵ Sülemî de Tüsterî'ye benzer olarak Allah'ın yeryüzündeki bütün kullarına zorunlu olarak farz kıldığı hükümleri yerine getiren kimseler olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ İbn Acîbe'ye göre salih amel; nefsin tuzak ve engellerini aşır ilahî lütuflara vasıl olmak ve yararlı şeyleri elde etmek için caba göstermektir. Ayrıca salih amel sahibi olmak ancak Allah'ın inayetiyle mümkündür. Nitekim Allah'ın inayetine mazhar olmuş kimselerin salih amelleri sebebiyle kalplerindeki perde kalkmıştır. Böylelikle onlar Allah'tan başka kimseyi görmemişlerdir. Aynı zamanda Allah'ın müşahedesine mazhar olup kötülüğü emreden nefislerini Allah'ın varlığında yok etmişlerdir. Dolayısıyla kemâl mertebesine ulaşarak başkalarının da kâmil insan olabilmesi için gayret göstermişlerdir.⁵⁷ Bursevî ise salih amelde bulunanları; kalıcı hayır işleyen, faziletli işler yapan, fânî değersiz dünya yerine ebedi olan ahireti tercih eden, kalıcı zevkler bırakan güzel ameller işleyen ve gelip geçici nefsanî zevkler peşinde koşmayan kimseler olarak nitelendirmektedir.⁵⁸

Semarkandî, iman ve salih amel sahibi olmayı hüsrana uğramamanın iki temel şartı olarak ifade etmektedir. Bu hususta Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi örnek olarak zikretmektedir. Özellikle ayette hüsrandan istisna

⁵³ Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Nurettin Şeribe (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 89.

⁵⁴ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiratü'l-evliya*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.), 733.

⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurân*, 204.

⁵⁶ Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, 2/419.

⁵⁷ İbn Acîbe, *Bahrü'l-medid*, 11/136.

⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/169.

tutulan kimselerin dört halife olduğunu bildirmektedir.⁵⁹ Nitekim onların hayatı hakiki iman temeli üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda salih amelleri de sarsılmaz imanlarının bir neticesi olmuştur. Yani iman-salih amel-güzel ahlâk üçlüsü dört halifenin hayatında vücut bulmuştur. Bu itibarla dört halifenin hayatı özelde Müslümanlar genelde insanlık için hüsrana uğramama adına örnek teşkil ettiği söylenebilir.

4.3. Hakkı Tavsiye Etmek

Özellikle ilk dönem mutasavvıfları, bâtılın zıttı olan hak kavramına Allah anlamını yüklemişlerdir. Örneğin Zunnûn el-Mısırî (ö. 245/859), “Hak Allah’tır.” diyerek Allah manasını vermiştir. Aynı şekilde Ebu Bekir Şiblî (ö. 334/946) “Hak, hak ile kâim olması hasebiyle hak ile Hak’tan fâni olan kimse kulluk bir tarafa rubûbiyetten dahi fâni olur.” diyerek hak kavramını Allah manasında kullanmıştır. Sülemî ise “Hak Allah’tır.” diyerek bu hususta Nûr sûresinin 25. ayetini delil göstermektedir. Zira ayette “Allah apaçık bir Hakk’tır.” şeklinde buyrulmaktadır.⁶⁰

Mutasavvıflar, hak kavramına Allah manasını verdikleri gibi Allah’tan gelen şeylere de hak ifadesini kullanmışlardır. Örneğin bütün peygamberler hak, Kur’ân hak, Kur’ân’ın içerisindeki bütün hüküm ve bilgiler haktır. Bu hususlara ters düşen nefsanî ve şeytanî olan her şey bâtıl kapsamındadır. İnsanları ayrılıktan birlik ve beraberliğe, kesretten vahdete götüren her şey de hak kapsamındadır. Aralarında mana olarak yakınlık bulunan hak ile hakikat arasında bazı ayrımlar yapılmıştır. Bu doğrultuda hayırlı amel ve söz hak, bunun arkasındaki samimiyet ve ihlas hakikattir. Kur’ân ve sünnete tabi olmak hak, bu hususta ihlas üzere yol almak hakikattir. Hak ile hakikat ruh ile beden gibidir, beden hakkı, ruh ise hakikati temsil etmektedir.⁶¹ Dolayısıyla hakikatten yoksun bir amel, zâhirde hak bâtında riya ve gösterişten ibarettir.

İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), hak kavramı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Ayette geçen “Hak” ifadesi ona göre mutlak varlıktır. Mutlak varlık ise Allah’tır, onun dışındaki her şey mâsivâdır, diğer bir ifadeyle bâtıldır. Hakk’ın tanımını neredeyse imkânsız göre İbnü’l-Arabî, Hakk’ın hakkı olduğunu

⁵⁹ Semarkandî, *Bahrü’l-ulûm*, 3/508-509.

⁶⁰ Serrac, *el-Lüma*, 285, 329.

⁶¹ Mehmet Demirci, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/151.

gibi halkın da hakkı olduğunu bildirmektedir. Ona göre Hakk'ın hakkı rubûbiyyet, halkın hakkı kulluk yapmaktır. İnsanoğlu Hakk'ın vasıflarıyla yaratılmış olsa da her daim onun kulları konumundadır. Allah'ın isim ve sıfatları her türlü mahlûkun üzerinde var olduğundan her şeyin üzerinde Hakk'tan bir pay bulunmaktadır. Örneğin ölüm haktır ama halkın hakkıdır. Öldürmek de haktır fakat Allah'ın hakkıdır.⁶²

İbn Acîbe, hakkı tavsiye etmenin belirli bir merteye olduğunu ifade etmektedir. Öncelikli olarak ayette bildirildiği üzere iman eden ve salih amelde bulunan kimselerin kemâle erişebileceğini aktarmaktadır. Daha sonrasında ancak bu makama erişebilen kimselerin hakkı tavsiye edebileceğini belirtmektedir. Zira ona göre hakkı tavsiye etmek doğru iş yapış doğru söz söylemektir. Hakkı tavsiye etmenin diğer bir yolu da Allah'ın razı olacağı ibadetler yapmaktır. Bunlar nefse en ağır gelen şeylerdir. Fakat hakkı tavsiye edenlere hiçbir hayırlı iş ağır gelmemektedir.⁶³

Sülemî'ye göre hakkı tavsiye etmek, Hakk ile beraber olmak gibi yüce makamı temsil etmektedir. Ayrıca istikamet üzere Allah'ın emir ve yasaklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirip başkalarına örnek olmayı ifade etmektedir.⁶⁴ Kuşeyrî, hakkı tavsiye etmekten maksat Hz. Osman olduğunu aktarmaktadır. Zira Hz. Osman hak ve hakikati temsil etmektedir. Bunun dışında Kuşeyrî, hakkı tavsiye etmenin îsâr (fedakârlık, başkalarını kendine tercih etme) ve doğruluk olduğunu bildirmektedir.⁶⁵ Semerkandî'ye göre hakkı tavsiye etmek, Kur'ân'ı anlatıp teşvik etmektir.⁶⁶ Bursevî ve Âlûsî'ye göre ise inkâr edilmesi mümkün olmayan şer-î hükümler ve her iki dünyada da fayda veren hayırlı işlerdir.⁶⁷

⁶² Muhyiddin İbnü'l Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1999), 2/213-214; 7/409-410.

⁶³ İbn Acîbe, *Bahrü'l-medid*, 11/135-136.

⁶⁴ Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, 2/419.

⁶⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/764.

⁶⁶ Semarkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 3/509.

⁶⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/169; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/228-229.

4.4. Sabrı Tavsiye Etmek

Lügatte sabır, “alıkoymak, engellemek, menetmek, hapsedmek, katlanmak, tutmak, dayanmak” gibi manalara gelmektedir.⁶⁸ Tasavvufî bir kavram olarak ise başa gelen bela ve musibetleri sükûnet içinde gönül hoşnutluğuyla karşılamaya denir. Gerçek manada sabır, musibetle ilk karşılaşıldığında anda olmaktadır. Zira Allah’ın takdiri vuku bulduğunda rızasızlık göstermeden o anda acıyı tatlı gözüyle görmek gerekir.⁶⁹

Muhâsibî sabrı, tam teslimiyetin ve Allah’ın razı olduğu bir makam görmektedir. Çünkü Allah “*Sen de sabah akşam ve O’nun rızasını isteyerek Rablerine dua edenlerle beraber sabret.*”⁷⁰ yani nefsinin hapsed demıştır. Muhâsibî’ye göre kişinin hoşuna gitmediği durumlarda nefsinin dizginlemesi, refaha meyledip nimetler içerisinde zevk-u sefa sürmemesi, bela ve musibet anında ızdırabı yudum yudum içip sızlanmaması, sabra mükâfat olarak verilecek cennetten ileri gelmektedir.⁷¹ Dolayısıyla sabır, Allah’a olan takva, muhabbet ve O’nun vaadettiği cenneti kazanma düşüncesiyle kişide tezahür etmektedir.

Sülemî, sabrın yüce bir makam olduğunu söyleyerek Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de sabredenler hakkında övgüyle bahsettiğini bildirmektedir. Sabredenleri ise mütesabbır, sâbir ve sabbâr şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Mütesabbır; zorluklara karşı bazen sabredip bazen aciz kalıp sabredemeyen kimselerdir. Sâbir; çoğu zaman sabır gösteren fakat bazen kendilerinden şikâyet vaki olan kimselerdir. Sabbâr; üzerlerine bütün belalar yağsa da asla şikâyet edip sabırsızlık göstermeyen kimselerdir.⁷² Bu sınıflandırmaya göre sabrın en üst derecesini sabbâr kimseler oluşturmaktadır.

Tasavvuf, bir yönüyle nefse ve nefsî arzulara karşı mücadeleyi ifade etmektedir. Bu açıdan tasavvufî hayat ile sabır arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Tasavvufî hayatın basamakları sabırla aşılar daha sonrasında

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed Şâzelî (Kahire: Dâru’l-Maârif, ty.), 4/2391-2392; Râgın İsfehânî, *Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1990), 359-360.

⁶⁹ İbn Fûrek, *el-İbâne an-Turuki’l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstilahları*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülğaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 60.

⁷⁰ Kelâbâzi, *Taarruf*, 33-34, 157-158.

⁷¹ el-Kehf 18/28.

⁷² Serrâc, *el-Lüma*, 49.

kemale erilmektedir. Sabır ve şükür birbirine yakın kavramlardır. Şükür, her türlü sıkıntıya sabretmenin arka planındaki düşüncüyü ifade etmektedir. Örneğin “Allah verdi, Allah aldı hamdolsun.” sözü bu düşüncenin tezahürüdür.⁷³

Mutasavvıflar âyette geçen sabrı ve sabrı tavsiye etmeyi farklı şekillerde yorumlamışlardır. İbn Acîbe’ye göre âyetteki sabırdan kasıt, nefsin arzuladığı şeylerden uzak durmak ve Allah’tan gelen her şeyi gönül hoşnutluğuyla karşılayıp her daim O’ndan razı olmaktır. Ona göre âyette dört çeşit sabır tavsiye edilmektedir. Bu anlamda örnek teşkil edip başkalarına tavsiye edilmesi gereken ilk sabır, nefs-i emmârenin sevk ettiği kötülöklere karşı sabırdır. İkincisi, Allah’ın farz kıldığı hükümleri, ibadetleri yerine getirme konusunda sabırdır. Üçüncüsü, Allah tarafından gönderilen her türlü sıkıntılara sabırdır. Dördüncüsü ise sahip olunan nimetlere hakiki manada şükretmeye sabırdır.⁷⁴

Tüsterî’ye göre ayette tavsiye edilen sabır, özellikle Allah’ın emirlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirirken gösterilmesi gereken sabırdır. Zira ona göre sabırdan daha faziletli bir amel yoktur. Aynı şekilde sabra karşılık verilen sevap, sevapların en büyüğüdür. Sabrın temelinde ise nefis ile mücadele bulunmaktadır. Özellikle Allah’ın emir ve hükümlerini yerine getirirken çekilen zorluklara karşı ve büyük küçük her türlü günahlardan kaçınma hususunda nefis ile mücadele edilmektedir.⁷⁵ Dolayısıyla bu açıdan sabır, nefsin arzu ve isteklerine boyun eğmemeyi ifade etmektedir.

Semerkandî, Allah’a olan ibadetleri yerine getirirken çekilen zorluklara karşı sabırlı olunması gerektiğini ve bilhassa ayette bu hususa değinildiğini ifade etmektedir. Zira ona göre cennet, nefsin hoşuna gitmeyen zorluklarla kuşatılmıştır.⁷⁶ Allah imtihanın sırrı gereği her bir günahın içine nefsin hoşuna gidecek haz ve lezzetler yerleştirdiği gibi itaat ve ibadetlere de nefsin hoşuna gitmeyecek sıkıntı ve zorluklar yerleştirmiştir. Her iki yönüyle karşılaşılan zorluklara ise ancak sabırla mukavemet gösterilmesi mümkündür. Dolayısıyla sabır hayatın her safhasında ihtiyaç duyulan manevî bir şuuru ifade etmektedir.

⁷³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 40.

⁷⁴ İbn Acîbe, *Bahrü’l-medid*, 11/135.

⁷⁵ Tüsterî, *Tefsîru’l-Kurân*, 204.

⁷⁶ Semarkandî, *Bahrü’l-ulûm*, 3/509.

Bursevî'ye göre âyette ifade edilen sabır, beşerî yaratılış gereği nefsin haz ve lezzet duyduğu günahlara karşı olmaktadır. Aynı şekilde edası nefse ağır gelen taatlere ve Allah'ın kullarını sınamak için göndermiş olduğu belalara karşı olmaktadır. Zira sabırdan maksat mücerret anlamda nefsi, yapmakta veya yapmamakta istek ve arzu duyduğu şeylerden menetmek değildir. Bilakis Allah'tan gelen her şeyi açık ve gizli olarak rıza ile karşılamaktır.⁷⁷ Nitekim âyette tavsiye edilen sabrın, bu manadaki bir sabır olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Asr sûresi zamana yeminle başlayıp tüm insanlığın zararda olduğunu bildirdikten sonra Allah'a iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etme şeklinde özetlenen evrensel ilkeleri istisna şartı olarak sunmuştur. Asr sûresinde zikredilen bu evrensel hakikatlere sûfî müfessirlerin nazarıyla bakıldığında öncelikle asr kavramına “zaman, zamanın Rabbi, dehr, ikinci zamanı, Hz. Muhammed ve onun ashabının dönemi, Allah'ı aşk ile zikredenlerin zamanı” gibi manalar yüklendiği görülmektedir. Bu manaların her birinin farklı temellendirilmesi mevcut olmakla birlikte asra yemin edilmesinin en büyük sebeplerinden biri zaman kavramının çok kıymetli ve değerli olmasıdır. Sûfî müfessirlerin her birinin temeldeki düşüncesi zaman mefhumunun, insanın ahiretteki sonunu belirleyen önemli bir unsur olmasıdır. Şüphesiz Allah'ın insanoğluna vermiş olduğu zamanı en iyi değerlendiren Peygamber Efendimiz olmuştur. Nitekim bazı sûfî müfessirlerin ayette geçen asr kavramını Hz. Muhammed ve onun ashabı şeklinde yorumlaması bu düşüncenin tezahürü olarak görülebilir.

Mutasavvıfların yorumlarında hüsrân kavramı dünyevî zarardan çok uhrevî zararı ifade etmektedir. Zira gerçek manadaki hüsrân ahiretteki zarardır. Ahirette hüsrana uğramanın en önemli sebebi dünya hayatına karşı ahireti satmak ve nefsin isteklerine tabi olmaktır. Ayette geçen “husr” kelimesinin belirsiz olması ise zararın Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği derecede büyük olduğunu göstermektedir.

Ahirette hüsrana uğramamanın birincil şartı olan iman, sûfî müfessirlerin yorumlarında insanın dünyada hayatta kalabilmesi için ihtiyaç duyduğu ekmek, su gibi zarurî ihtiyaçlara benzetilmektedir. İmandan maksat içerisinde asla

⁷⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/169.

şüphe barındırmayan yakınî bir imandır, aksi takdirde sadece söylemden ibaret olan iman, kişinin hüsrana uğramaması için yeterli bir düzey değildir. Mutasavvıflara göre salih amel sarsılmaz bir imanın neticesidir. Zira salih amelin ortaya konulması sıradan bir imanın tezahür değildir. Salih amelde bulunmak kişinin kalbindeki perdeyi kaldırıp Allah'ın müşahedesine vasıl olmayı ve kötülüğü emreden nefsin yok edilmesini sağlamaktadır. Özellikle dört halife bu hususta örnek olarak zikredilmektedir. Bu açıdan onların hayatları iman-salih amel bütünlüğünü görme açısından önem arz etmektedir.

Sufi müfessirlerin yorumlarında hak kavramı genel olarak Allah manasında kullanıldığı gibi rahmanî şeyler de hak olarak ifade edilmektedir. Şeytanî veya nefsanî şeyler ise batıl kapsamında değerlendirilmektedir. Aralarında mana olarak yakınlık bulunun hak ve hakikat arasında da bir ayırım yapılmaktadır. Bu ayrıma göre yapılan salih ameli hak, bunun arka planındaki düşünceyi ise hakikat olarak tanımlamak mümkündür. Hakkı bilip hakkı tavsiye etmek ise belirli bir mertebeyi ifade etmesinin yanı sıra Allah ile beraber olmak gibi yüce bir makamı temsil etmektedir. Zira Allah, salih amelden sonra zikretmiş olduğu bu ifadeyle müminler üzerine Hakk'ı bilmekle beraber onu anlatmak gibi nefse ağır gelen bir sorumluluk yüklemektedir. Aynı şekilde sabır ve sabrı tavsiye etmek, ahirette hüsrana uğramayacak müminlerin üzerine yüklenen manevî bir sorumluluğu ifade etmektedir. Nitekim bu sorumluluk nefis verilen mücadelenin en ağır kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle mutasavvıflar ayetin bu kısmını rıza makamı olarak yorumlamışlardır.

Son olarak Allah'a iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etme şeklinde özetlenen bu prensiplerin, tüm insanlığın ihtiyaç duyduğu evrensel ilkeler olduğu görülmektedir. Bu açıdan Asr sûresi üzerinde önemle durulması ve insanlığın faydasına sunulması gereken bir sûredir. Ayette dile getirilen ilkeler sûfî müfessirler tarafından insanın manevî olgunluğa diğer bir ifadeyle kemale erişme şartları olarak yorumlanmaktadır. Bu açıdan tahkiki manada iman, örnek teşkil edecek salih amel, hak ve hakikatin bilinip tebliğ edilmesi, gerçek manada gösterilen sabır ve bunun tavsiye edilmesi seyr-i sülûk metodunda takip edilmesi gereken bir usul olarak görülebilir.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cem'ül-müfehres*. thk. Mansur Fehmi. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1945.

- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Ateş, Süleyman. *İşarî Tefsir Ekolleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Attâr, Ferîdüddîn Ebû Hamid Muhammed b. İbrahim Nisâbü'rî. *Tezkiratü'l-evliya*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Bakî, Ebu Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr, *Arâisü'l-beyan fî hakâiki'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Bilgiz, Musa. "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2003), 137-138.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meali ve Tefsiri*. çev. Ömer Çelik vd. 10 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- Cerrahoğlu. İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Demirci, Mehmet. "Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/151. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Enginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u Ulûmiddîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1998.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed. *İman Kitabı*. çev. Ayhan Ak İstanbul: İlke Yayınları, 2014.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed. *Mîzanü'l-amel*. çev. Remzi Barışık. Ankara: Kılıçaslan Yayınları, 1970.
- Gördük, Yunus Emre. "İşarî Tefsirin Mahiyeti, Meşruiyeti ve Batını Yorumdan Farkı". *Marifet Dergisi* 11/2 (2011), 9-47.
- Hicazi, Muhammed Mamhûd Hicazi. *Furkan Tefsiri*. İstanbul: İlim Yayınları, trs.
- İbn Acîbe. İbnü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el Hasenî eş-Şâzelî. *el-Bahru'l Medid fî Tefsiri'l Kur'ani'l Mecîd-Kur'ân-ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*. çev. Dilâver Selvi. İstanbul: Semerkant Yayınları, 2011.
- İbn Füreke, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *el-İbâne an-Turuki'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstilahları*. çev. Ahmet Yıldırım-Abdülğaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed Şâzelî, 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1990.

- Kalın, Faiz, "Asr Sûresi Bağlamında Kur'ân'ın Evrenselliği", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (Haziran 2018), 1-21.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Kâsîmî, Muhammed ibn Muhammed Cemâluddîn. *Mehâsinu't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsîmî)*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1958.
- Kâşânî, Kemâluddîn Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim Muhammed. *İstîlâhâtü's-sûfiyye*. thk. Asım İbrahim Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Yakub el-Buhârî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Taarruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-işârât*, thk. Seyyid Abdülganî Zâyd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ğad Cedîd, 2013.
- Mevdûdî, Ebü'l-Alâ *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*. çev. Şefik Can. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Semarkandî, Ebü'l-Leys. *Bahrü'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993.
- Serrâç, Ebu Nasr Abdullah b. Ali Tûsî. *el-Lüma fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*. thk. Kâmil Mustafa Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Hüsran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-Itkân fî ulûmî'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb Buğâ. Beyrut, Dâr İbn Kesîr, 1987.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Hakâiku't-Tefsîr*, thk. Seyyid İmran. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Riyad, Dâr-u Kelimetü't-Tayyibe, 1985.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. İsa b. Abdullah Refi. *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. thk. Muhammed Bâsil Uyun el-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2007.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali ibn Ahmed ibn Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Yayınevi, 2010.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
